

ВАЖКО БУТИ ПЕРШИМ. НА ПЕРШОГО ПОКЛАДЕНО НАЙБІЛЬШЕ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ. ПЕРШИЙ ЗВІТУЄ ПЕРЕД ПРИЙДЕШНІМИ ПОКОЛІННЯМИ. ЗАКЛАВШИ ФУНДАМЕНТ, ОДРАЗУ ВИЗНАЧАЄ ДОЛЮ МАЙБУТНЬОЇ СПОРУДИ. ВІТАЛІЮ СКЛЯРОВУ ВИПАЛА ДОЛЯ БУТИ ПЕРШИМ МІНІСТРОМ ЕНЕРГЕТИКИ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ.

ВІТАЛІЙ СКЛЯРОВ: У ПОШУКАХ ГАРМОНІЇ ІСНУВАННЯ НА ЗЕМЛІ

ТЕРСЬКИЙ КОЗАК

Цікаво, що на всіх засіданнях одне з чільних місць залишають завжди вільним, аж поки прийде Віталій Федорович – він досі для всіх міністр, професіонал-енергетик, учений і просто неповторна особистість. Знаючи характер Склярова, кожен мимоволі усміхається. Саме непроста вдача дозволила Віталію Федоровичу реалізувати себе в житті і витримати одну з найтрагічніших подій в історії України – Чорнобильську катастрофу, спогади про яку лягли в основу його книги. Народився Віталій Скляров 10 серпня 1935 року в Чечено-Інгушетії. Про себе він любить з гордістю повторювати, що він із терських козаків, які здавна жили вздовж річок Терек, Сунжа, Асса, Кура, Малка, Кума, Підкумок на Північному Кавказі. Залежність козаків від російських властей залишалася номінальною, терці вважали себе вільними людьми й часто не виконували наказів влади. Близьке сусідство з кавказькими горцями,

присутність горців у козацькому війську та змішані шлюби сприяли проникненню кавказької культури в побут терців. Особливо це було помітно в одязі та озброєнні козаків. Чимало козаків володіли мовами горців. Про станицю Червлену Віталій Федорович може говорити безкінечно. Саме звідси колись набирали охорону для царя. Прадід Солярова по матері – Парфентій Терентійович Кулебякін – командував царським конвоем, мав чотири Георгіївських хрести, іменну зброю та перстень із руки самодержця – це була велика честь. Потомствений дворянин, Парфентій Терентійович написав кілька книг, серед яких «Спогади про терських козаків», книга про зустрічі з відомими людьми, зокрема з Лермонтовим (на жаль, не збереглися). Також він був автором козацького гімну. У станиці свого часу справді побували Олександр Дюма, Юрій Лермонтов та інші відомі особи.

Ганна Дудка

Віталій Федорович каже, що якщо йому в житті є чим пишатися, то це своїм родом. Імператор Олександр після поранення помер саме на руках Парфентія Кулебякіна. Той ніс його, закривавленого, і останніми словами царя були такі: «Парфентію, ти теж поранений?» Не менш відомий і син прадіда Олександр, командир козацького корпусу, що захищав вірмен. Згодом Вірменія увічнила пам'ять про нього, видавши книгу «Кулебякін і Вірменія» (автор – Анушаван Закарян). У 1917-му Олександр командував частиною Російської армії в Закавказзі, і в тому ж році в Тифлісі вийшла книга його віршів «Двері Мехер. Відлуння Вана». 1918 року він оселився в Тифлісі, входив до заснованого там Сергієм Городецьким «Цеху поетів», перекладав Омара Хайяма й Ніколоза Бараташвілі. І продовжував писати вірші.

Віталій Федорович каже, що якщо йому в житті є чим пишатися, то це своїм родом

Віталій Склярів відмінно володіє англійською мовою, знає французьку, німецьку, російську літературу, може сперечатися з будь-яким фахівцем-філологом з літературних питань. Теж складав вірші, хоча й не видав жодної збірки. Особливо любив писати епіграми, за що йому часто перепадало від тих, хто не мав почуття гумору.

Є ще одна ментальна риса, яка, напевно, проявилася в характері майбутнього міністра: неприйняття будь-якого насильства. Сам він визнає, що «страждає крайнім ступенем незалежності у судженнях та вельми принциповий у переконаннях».

«Я народився на Кавказі, де діти бавляться зброєю замість іграшок. Власна рушниця у мене з'явилася у 12 років. Мій батько, повернувшись із фронту, привіз три відмінні рушниці. Одну з них – німецький «Вольф» – він подарував мені. У той час ми вже переїхали до Ростова, і з 13 років я з батьком постійно ходив на полювання», – ділиться спогадами Віталій Федорович.

Тепло згадує він шкільних учителів, які хоч і жили бідно, але були багатими духовно, високоморальними людьми. Зі школи він за своєї принцип: «З першої зустрічі намагайся думати про людину якомога краще. Далі залежно від її вчинків, а не слів, ця оцінка уточниться, і ти ніколи не завдаси шкоди ні собі, ні людям».

Пригадує й війну. Їхня станиця офіційно не була залишена військами, проте фашисти підійшли близько, тож їм із матір'ю довелося втікати передгір'ями Кавказу. На все життя запам'яталося, як бомбардували. Потім Віталія вивезли до маленького хутора, де працював дід і була чотирикласна школа. Там він зустрів День Перемоги. Тоді головною турботою ставропольських хлопчаків було роздобути чогось їстівного. Козацька вольниця була, на жаль, голодною. А потім прийшла посылка від батька, і він потайки від діда вимінював на іграшки дорогі трофейні гаванські сигари.

Рідний брат Склярова Геннадій, інженер, проживає в Ростові. Він не захотів скористатися братовою протекцією, щоб зайняти кращу посаду. Виховання не дозволило й самому Віталію розбагатіти. Якось під час аварії на тепломережі він нарахував 20 машин, на яких приїхали різноманітні керівники, котрі, стоячи осторонь, спостерігали за роботою одного-єдиного зварювальника. Відтоді, згадує Віталій Федорович, він залишав під час подібного виїзду машину за квартал від місця ушкодження.

З великою гордістю згадує Віталій Федорович своїх батьків: «Батько всю війну пройшов, мав 18 урядових нагород, був напрочуд мужньою людиною. У нього ніколи не було відчуття страху. Коли чоловік ображав жінку, він не міг не втрутитися – боровся за справедливість».

Звісно, зараз Склярів картає себе, що мало приділяв уваги батькам, адже рідко приїжджав, віддаючись роботі. Вони прожили довге життя (батько – 97, а мати – 94 роки), вели щоденники, тож згодом гірко було прочитати запис: «Залетів Віталій на вертольоті на дві години – знову в нього державні справи...»

Довгий час довелося жити на Луганщині – у містечку з красивою назвою Щастя.

НАПОЛЕГЛИВІСТЬ, ПОМНОЖЕНА НА ІНТЕЛЕКТ

Віталій Склярів закінчив Новочеркаський політехнічний інститут за спеціальністю «Центральні електростанції, мережі та системи». Подальше життя чимось нагадує долю всіх відомих енергетиків. Трудовий шлях розпочав на Ворошиловградській ДРЕС, де за 16 років відпрацював практично на всіх посадах: від чергового інженера до директора. Потім були інші підприємства.

Цікавою сторінкою життя була також робота в Індії з надання технічної допомоги на ТЕС Нейвелі. Там Віталій Склярів упродовж двох років працював із групою радянських спеціалістів. «Індія – дивовижна країна. Я поїхав туди черговим інженером, а потім усі помітили, що добре знаю англійську мову – тож я й став технічним лідером», – пригадує Віталій Федорович.

Перебування в Індії стало другим університетом, адже все доводилося робити своїми руками. Індуси – дуже толерантні люди, там представлені всі релігії, 26 державних мов. Побачене в Індії додало мудрості, філософського осмислення світу. Індія стала й трампліном для подальшого кар'єрного зростання. Одного разу, перебуваючи у відрядженні в Ізраїлі, під час екскурсійної поїздки Віталій Федорович просто спантеличив екскурсовода глибоким знанням історії, християнської релігії, історії філософії.

Про технічні винаходи Віталія Склярова знає увесь світ. Зокрема, він має 11 авторських свідоцтв, видав декілька монографій. У 1973 році Склярів було призначено на посаду головного інженера РЕУ «Київенерго». З 1974-го він став керівником РЕУ «Київенерго», згодом, у 1976 році, очолив ВЕО «Київенерго». На той час до «Київенерго» входили електростанції та мережі не тільки міста Києва, а й Київської, Чернігівської, Черкаської та Житомирської областей.

Уже тоді виявилися лідерські якості Віталія Склярова: під його керівництвом вводилися швидкісні методи організації робіт на будівництві електростанцій. Так, наприклад, уперше в світі було впроваджено автоматичне переведення в режим синхронного компенсатора турбогенераторів 100 і 200 МВт та інші технічні новинки.

1977 року Віталія Склярова було призначено першим заступником міністра енергетики й електрифікації УРСР, а в 1982-му – міністром. Призначення відбувалося так. На посаду міністра його рекомендував Володимир Щербицькому тодішній союзний міністр енергетики Петро Непорожній. Проте Щербицький, запросивши до себе, запропонував написати кілька прізвищ достойних кандидатів і був приємно здивований, що Віталій Федорович не вказав себе.

Тоді він погодив призначення, проте попередив про відповідальність та порадив завжди дивитися на табличку, коли буде заходити до кабінету: можуть звільнити й без попередження. За партійними традиціями, потрібно було пройти й інші співбесіди. Тоді недоліком було навіть те, що два роки був за кодоном. Але рекомендації подіяли. В часи, коли Склярів керував галуззю, Україна виробляла 330 млрд кВт-год електроенергії на рік. Із них 30 млрд кВт-год ішло на експорт (для порівняння: у 2013 році вироблено 193 млрд кВт-год, а експортовано 10 млрд кВт-год).

Віталій Федорович безпосередньо керував упровадженням ремонтних робіт під напругою на обладнанні всіх класів напруг до 750 кВ, що дало різке зниження електротравматизму; автоматичним переведенням генераторів 200 МВт на режим синхронного компенсатора й назад. Організація галузевого контролю за температурними перевантаженнями пароперегрівачів під його керівництвом забезпечила значне підвищення надійності роботи блоків. Ці технічні рішення не мають світових аналогів.

У 1994-1995 роках Віталій Склярів працював радником прем'єр-міністра України, допомагаючи вирішити актуальні проблеми енергетичної галузі.

Склярів займався науковою діяльністю, у 1984 році став академіком Інженерної академії СРСР, а з 1992 року – академіком Інженерної академії України. Віталій Федорович – депутат Верховної Ради Республіки Х-ХІ скликань. Має звання «Почесний енергетик СРСР» (1985) і «Заслужений енергетик України» (1991), є лауреатом Державної премії України в галузі науки й техніки (1982). Його відзначено численними урядовими нагородами.

Уміння ПРОГНОЗУВАТИ

Одна з рис Склярова – уміння прогнозувати, планувати на багато років уперед. Оцінюючи ситуацію в енергетичній галузі, Віталій Федорович підрахував, що станом на 2005 рік в енергетичну галузь було недовкладено 45 млрд доларів. На його думку, в енергетиці вже ніколи не вдасться відродити того, що ми втратили за роки суверенності.

Оскільки Індія особливо знайома Склярову, він вдається до порівняння: «Скажімо, таких втрат (кажуть, 50 млрд доларів), яких свого часу зазнала Індія від системних відключень в енергомережах 20 штатів, Україна не витримає. А ми від такої техногенної катастрофи аж ніяк не застраховані, бо нині маємо те, що я називаю «ринковим фундаменталізмом».

Можливо, думки Віталія Федоровича викличуть у прихильників приватизації скептичну посмішку, але він упевнений у своїх переконаннях: «Упровадження в енергетиці ринкових відносин після масової приватизації

з метою отримання вигоди певним колом осіб призвело, по суті, до децентралізації в енергосистемі. А це колись обов'язково спричинить великі неприємності. Бо в жертву ринковим відносинам принесли питання, пов'язані з надійністю роботи всієї ОЕС».

Особливо цінні його прогнози щодо збереження навколишнього середовища. Віталій Склярів часто бере участь у різноманітних форумах, присвячених захисту довкілля. Виступаючи у 2008 році на громадських слуханнях у Верховній Раді на тему: «Екологічна безпека в аспекті перспективного розвитку енергетики України», Віталій Федорович звернув увагу громадськості на одну з найбільш важливих проблем енергетики – використання води.

Також він наголосив на необхідності прогнозувати стосунки з Росією з енергетичних питань: «У нас докорінно змінюються стосунки з нашим північним сусідом. Ми були по суті однією енергосистемою. Тепер ця система суттєво змінилася: там уже

немає РАО ЄЕС. У нас за спиною був потужний енергетичний форпост. Зараз там шість генеруючих компаній. Як вони поводитимуться, як ми з ними співпрацюватимемо – я навіть у першому наближенні поки не уявляю. Але відчуваю, що це буде серйозна загроза для енергетичної безпеки України».

Скляріву неодноразово говорили про містику: його прогнози збуваються. Після Чорнобиля він сказав, що аварія на АЕС не остання – і світ дізнався про Фукусіму; попереджав про енергетичну загрозу через надмірне використання російського газу – і теж маємо на сьогодні проблему. Віталій Федорович розрахував відсотки зростання споживання й доповідав про це на всіх рівнях, щоб уникнути в майбутньому дефіциту електроенергії. Зараз ми можемо тільки підтвердити правильність його прогнозів та оцінити перспективне бачення.

Багато розмірковує експерт і над шляхами виходу із кризи, яка торкнулася енергетики. Так, Склярів підкреслює, що антикризові програми пишуть учені, академіки, державні правителі, а потім так само легко забувають, а їх потрібно читати й виконувати. Не оминає фахівець і кадрової проблеми. Говорячи про політичних лідерів, що часто змінюються, каже: «Їхня необтяженість знаннями, а також традиційна дисциплінованість енергетиків створювали ілюзію легкості управління галуззю».

Крім того, пан Віталій засуджує бажання не платити за електроенергію, яке стає згубним для галузі, зокрема для створення систем безпеки, реконструкції енергоблоків. «Багаторічний досвід роботи в енергетиці змусив мене фанатично дотримуватися по суті одного, але дуже суворого правила: не можна допускати наявності більше трьох неплатників. Ніщо так не розбещує, як негативний приклад і безкарність».

ЗАВТРА БУВ ЧОРНОБИЛЬ

Найбільш гіркою й незабутньою сторінкою життя енергетика є аварія на Чорнобильській АЕС. Повертаючись до теми прогнозування, варто зазначити, що в 1991 році у власній книзі «Завтра був Чорнобиль» Віталій Склярів написав: «Ми б уникнули дуже

багатьох лих, якби володіли науково обгрунтованою концепцією [розвитку енергетики]. Те, що за неї видається, не витримує жодної критики. Для цього потрібно чітко уявляти, що в перспективі 50-75 років реальними джерелами енергії, на яких повинні базуватися стійкі в соціальному та екологічному відношенні енергетичні системи, можуть бути лише поновлювані, нешкідливі й чисті технології. Для їхнього прискореного розвитку необхідно поставити перед вченими завдання й на базі системного аналізу та ретроспективного прогнозу визначитися з основними стратегічними напрямками розвитку галузі».

Ця книга – своєрідний «погляд зсередини», доповнений бесідами з відомими державними та політичними діячами, керівниками НАН України та енергетичної галузі, що дає змогу глибоко та всебічно розглянути

Одна з рис Скляріва – уміння прогнозувати, планувати на багато років уперед

проблеми Чорнобиля в контексті його минулого, сучасного та майбутнього.

Віталій Федорович неодноразово підкреслював, що країна не була готова до такої масштабної трагедії, тому кожен крок тоді оцінювали за ситуацією. Гірко було дивитися в очі людям, які брали тільки необхідні речі, у той час ще не знаючи, що більше не повернуться в рідні домівки. А він знав напевне. Проте не вважає героєм ні себе, ні ліквідаторів: просто всі робили свою справу. Саме тоді, на думку Скляріва, розкривалася сутність кожної людини: «Чорнобиль наскрізь просвічував людей: хто боягуз, а хто – ні». Віталій Федорович теж отримав чималу дозу опромінення, яка дає право на інвалідність, проте відмовився від посвідчення, адже є багато людей, які більше потребують допомоги.

Він пригадує безсонну ніч напередодні аварії: було передчуття трагедії. Потім повідомлення про пожежу і сподівання, що все не так погано. Згодом він аналізував, чи

був тоді страх, коли збагнув усю масштабність аварії. Так, було заціпеніння, але була й готовність за першим наказом рухатися вперед, у наступ. Згадується зустріч із Юхимом Славським за два роки до трагедії й бесіда про те, чи можлива аварія на АЕС. На запитання «А якщо раптом?» він тоді почув відповідь: «Ми і з цим упораємось».

Віталій Федорович досі дивується абсурду секретності, якої тоді дотримувалися. Управління ЧАЕС здійснювалося з Москви, а йому довелося керувати локалізацією аварії безпосередньо на реакторі. І зараз є чимало «чому»: чому приховали масштаб аварії, чому не оприлюднили інформацію про рівень радіації, чому зволікали з евакуацією людей... У розмові з академіком Борисом Патоном він якось сказав: «Після Чорнобиля я морально контужений. Кожного разу, коли ми говоримо про катастрофу, ми повинні вибачатися:

Складаров високо цінує роботу оперативного персоналу, для якого, переконаний, потрібно створити особливі умови

«Пробачте нас, заради Бога, що ми виявилися недостатньо грамотними, передбачливими, організованими». Я – за атомну енергетику, без неї важко обійтися, але тут потрібно вирішити такі завдання: слід зробити абсолютно надійний реактор; треба точно визначитися, що робити з відпрацьованим паливом. І ще одне: я закликаю говорити правду й відстоювати чітку принципову позицію».

Були польоти в Чорнобильську зону з командою Міненерго, наради з міністрами, але для себе він після аварії зробив висновок, що громадська думка є для нього вирішальним фактором: «Як би мені не хотілося пояснити людям переваги атомної енергетики, але якщо вони проти, нав'язувати її не можна».

Віталій Федорович описав найважчі етапи ліквідації аварії: гасіння пожежі, польоти вертольотів, які скидали на реактор мішки з піском, фіолетові плями на обличчях

уражених атомом людей, мужню витримку приречених. А ще одна важлива на той час проблема – це забезпечення електроенергією. «У нас із діючим Чорнобилем не було резервних потужностей, а в таких країнах, як США, Японія, вони становлять 25-38%», – міркує він. Тоді протягом року довелося виробити додатково 13 мільярдів кіловат-годин електроенергії, за що він щиро вдячний енергетикам усіх спеціальностей, які витримали серйозне випробування. Складаров високо цінує роботу оперативного персоналу, для якого, переконаний, потрібно створити особливі умови, адже люди працюють у постійному напруженні. Як міністр, витримав безліч комісій із Москви. Розмірковуючи про ступінь вини тогочасних керівників, Віталій Федорович засуджує позицію «меншого спротиву», адже програма випробувань містила помилки. Але тоді не наважувались сказати «Ні».

Були певні перемоги, були малі й великі втрати. З гіркотою проводжали літаки з опроміненими людьми... Раділи відкриттю ідальні. Шкодував, коли довелося закопати улюблений швейцарський годинник, депутатський значок і записну книжку. А що найбільше обурювало й обурює досі – це той жах, коли люди бігли піднімати прапор над дахом блока № 4, де була смертельна радіація (потрібна була картинка героїзму для телебачення), коли солдати строкової служби практично голими руками прибирали уламки реактора й палива з даху блока. «Це радіоактивне варварство, помножене на командирську тупість», – з боєм пише Віталій Складаров.

До Прип'яті в той час приїжджало багато фахівців, і такі зустрічі ставали початком тривалої дружби. У 1988 році Віталій Федорович познайомився з англійським лордом Маршалом, який є автором багатьох наукових робіт з атомної енергетики. Поїздка до Британії тоді розкрила характер англійців, їхню вимогливість до якості техніки й чесність у стосунках зі споживачем. Згодом лорд повідомив, що пішов у відставку – це був протест проти впровадження технічних ідей, до яких і сам причетний.

Зараз Віталій Федорович інакше оцінює тодішні події: не було потреби стільки часу

всім проводити там, де був високий рівень радіації, не було створено пунктів фільтрації, а кожен демонстрував своє героїство, ідучи до Прип'яті. А найголовніше – в тоді недостатньо уваги приділялося питанню культури безпеки персоналу.

Також шкодує, що досі немає солідної роботи з критичним аналізом того, що було зроблено протягом ліквідації, і однозначними висновками. Можливо, це тому, що трагедія досі сприймається як жахливий сон, а не страшна реальність.

Але висновки робити треба, тому що однією з причин численних помилок стали такі обставини, як часта зміна керівників, повна відсутність професійної підготовки. Найперше завдання, яке потрібно було, на його думку, виконати – це захистити людей від радіації. «Я достатньо чітко розумію, що у Чорнобильської катастрофи є точний момент її початку і ніколи не буде чіткого часу її за-

Чорнобиль наскрізь просвічував людей: хто боягуз, а хто – ні

кінчення. Є у ліквідації початок, але немає кінця, і коли будуть відзначати 50-річчя Чорнобильської катастрофи, може, згадають нас», – підсумовує Віталій Склярів.

З боєм він говорить по людину, земну істоту, яка неодноразово доводила світ до глобальної катастрофи. А ключовим принципом існування на Землі вважає гармонію, адже сучасники чують уже не пісню землі, а її плач, навіть крик, і це значною мірою стосується і ядерної енергетики.

ЗАПОБІГТИ АВАРІЯМ — ОСЬ МЕТА ВІДОМОГО ЕНЕРГЕТИКА

Зараз Віталій Склярів – голова Українського національного комітету Міжнародної

Ради з великих електроенергетичних систем (CIGRE), президент громадської організації «Асоціація CIGRE – Україна».

Одне з основних завдань CIGRE – підготовка рекомендацій для підвищення безпеки електроенергетики. Представники різних країн збираються для обговорення актуальних проблем світової енергетики й особливу увагу традиційно приділяють масштабним аваріям у національних електричних системах. Метою створення CIGRE був вільний обмін технічною інформацією та вироблення оптимальних рекомендацій у сфері електроенергетики (на зразок МАГАТЕ). Під егідою організації можна проводити розслідування всіх масштабних системних аварій.

CIGRE не покликана обслуговувати чийсь політичні інтереси, адже була створена ще 1921 року. «Тоді в її лавах налічувався 231 інженер із 12 країн, а нині до неї прийнято 96 держав, майже 700 колективних і 11,5 тис. індивідуальних членів. Я побажав би, щоб і надалі лави CIGRE множилися. Це допоможе краще протистояти дедалі частішим глобальним викликам у світовій енергетичній сфері», – розповідає Віталій Склярів.

Рада не переслідує комерційних інтересів, тому її членам навіть суворо заборонено використовувати під час науково-технічних заходів будь-яку комерційну рекламу.

Нашу країну прийняли до цієї організації 2004 року: ми маємо Український національний комітет CIGRE і, відповідно, громадську організацію. Віталій Федорович часто буває на сесіях Ради, аналізує світовий досвід, щоб донести його до наших енергетиків та державних діячів. Адже аварій щороку трапляється десятки, а великі, коли без електроенергії залишається близько мільйона споживачів, стаються з частотою один раз на два-три роки.

Насамперед його непокоїть небезпека системних аварій в Україні, коли перевантажені електролінії не вимикаються, не вдається локалізувати район катастрофи, що стає випробуванням для всієї енергосистеми, адже тоді цілі регіони залишаються без електроенергії, що завдає мільярдних збитків. Приклади таких аварій, які сталися в Китаї, Індії, США та Південній Африці, дають матеріали для роздумів, адже «краще запобігти аваріям, ніж потім героїчно ліквідувати їхні наслідки».

Як міністр, що був на посту 11 років, Віталій Федорович знає, що основне енергетичне обладнання України в середньому на 80% відпрацювало свій ресурс і потребує термінової заміни або модернізації, тому ми маємо і втрати в енергомережах, і великі витрати палива. Але як інженер розуміє, що важливо відтворити чітку управлінську ієрархію, зберегти цілісність енергетичної системи, модернізувати її на основі сучасних технічних новацій, досягти розуміння пріоритетності енергетичної галузі.

Повертаючись до книги «Завтра був Чорнобиль», яка повинна стати настільною для кожного міністра енергетики, навіть для кожного чиновника, варто згадати останній розділ – «Злоключеніє», де автор із неспокоєм і все-таки оптимізмом окреслює необхідні кроки: будівництво сонячних та вітрових електростанцій, заміна ламп на енергозберігаючі, модернізація генеруючих потужностей, цілеспрямоване фінансування модернізації й будівництва регулюючих потужностей, підписання документів, які зобов'язують Україну за п'ять років привести викиди теплових електростанцій у відповідність до вимог європейського співтовариства. **E**